

Til o‘rganuvchilarning bilim darajalarini baholashning o‘ziga xususiyatlari

Mavluda Kaxarova

Farg‘ona davlat universiteti professori

Annotatsiya: mazkur maqolada til o‘rganuvchilarning bilim darajalarini baholashning o‘ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: testlar va imtihonlar, standartlashtirish, rasmiy baholash, norasmiy baholash, formativ, summativ, kompetensiya, rejalashtirish.

Ma’lumki, o‘qituvchilar faoliyatining katta qismini ongli va ongsiz, rasmiy va norasmiy ravishda chet tili o‘qitishni baholash va tashxislash qismi tashkil etadi. Buning natijasida olingan ma’lumotlar asosida tilni qanchalik egallaganligi haqida xulosa qilish mumkin va bu esa o‘z- o‘zidan chet tili o‘rgatishni rejalashtirish va loyihalash uchun juda muhim sanaladi. Tashxis ko‘nikmalari professional o‘qituvchi shaxsining asosiy xususiyati hisoblanadi. Biroq, diagnostika ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ma’lum darajada bilim talab etiladi.

Quyida biz baholash va testning muhim turlari bilan tanishib chiqishga xarakat qilamiz. Ushbu baholash turlarni bilish o‘z amaliyotimizni yaxshiroq baholash imkonini beradi. O‘ylaymizki, agar biz baholashning turli shakllarini ajrata olsak va ularning vazifalarini anglab yetsak, imtihon amaliyotlarimizda o‘zimiz uchun ancha osonroq bo‘ladi.

Bizga ma’lumki, baholashning rasmiy shakllari asosan testlar va imtihonlardir. Rasmiy imtihonlar va testlar odatda ushbu soha mutaxassislarining uzoq va mashaqqatli mehnatlari natijasi deb alohida e’tirof etish mumkin. Masalan, Gyote institutining sertifikat imtihonlari, Avstriya til diplomi imtihonlari (ÖSD), chet tili sifatida nemis tili testi (TestDaF) yoki Kembridj imtihonlari, TOEFL yoki IELTS kabi ingliz tili testlari. Rasmiy imtihonlar muayyan, keng qamrovli qabul qilingan sifat mezonlariga javob berishi kerak [2.67].

Bundan farqli o'laroq, norasmiy imtihonlar va testlar u qadar murakkab bo'lmagan va kamroq vaqt talab qiladigan jarayondir. Shunga qaramay, norasmiy imtihonlar ham ma'lum sifat mezonlariga javob berishi kerak. Norasmiy baholashga misol qilib o'qituvchining sinf/kurs/guruh uchun o'zi yaratgan o'quv jarayoni testlari yoki yangi qabul qilingan til o'rganuvchilar guruhining o'qish holatini bayon eta oladigan imtihon turlarini kiritishimiz mumkin.

Rasmiy imtihonlarning o'ziga xos xususiyati standartlashtirishdir. Standartlashtirishning asosiy maqsadi testni o'tkazish shartlarini iloji boricha haqiqiy va adolatli natijalarga erishish uchun qiyoslash imkoniyatini kengaytirishdir. Masalan, standartlashtirilgan testda qaysi matnlar va qanday topshiriq turlari qo'llanilishi, o'quvchi/talabalarning reaksiyalari qaysi kompetensiyaning isboti sifatida baholanishi aniq tartibga solinadi va ko'p hollarda malaka darajasining ma'lum talablariga mos keladi.

Agar biz standartlashtirilgan imtihonlarda o'zimizni sinab ko'rsak, masalan Gyote institut yoki TestDaF imtihonini topshirsak, unda biz amalda qo'llash qoidalari qanchalik mas'uliyatli ekanligini sezishimiz mumkin. Imtihon oxirida esa biz erishgan daraja bo'yicha ballar sonini ko'rsatuvchi bayonot yoki sertifikatga (mas: B1 yoki A2) ega bo'lamiz [1. 55].

Ko'plab imtihonlar, baholashlar, xususan, bitta imtihon oluvchiga qaratilgan-A imtihon oluvchi B imtihon oluvchidan yaxshiroq yoki o'qituvchi C guruhidagi eng yaxshi beshta imtihon oluvchilardan biri, har qanday holatda ko'rsatkichlar boshqalarning natijalariga nisbatan olinadi. Bunday yondashuv mos guruhlarga yo'naltirilgan baholash yoki me'yorga yo'naltirilgan baholash deb ataladi. Biroq, ushbu turdagi baholash bilan hal qiluvchi muammo mavjud: ish faoliyatini "yaxshi" yoki "yomon" deb baholash tegishli guruhdagi ishlash darajasiga va imtihon savollarining qiyinlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Ushbu turdagi baholash ko'pincha o'qituvchining faoliyatida ham amalga oshiriladi, masalan, Germaniyaga stipendiya olish uchun nomzodlarni tanlashda, guruhda turgan shaxsning bayonoti o'zini yoki boshqalarni sinovdan o'tkazayotgan

shaxsning lingvistik tarzda harakat qilishi mumkin bo'lgan vaziyatlar va ular qanday til ko'nikmalariga ega ekanligi haqida ma'lumot bermaydi.

Ko'pincha, til o'rganuvchilar imtihon guruhida ishlash darajasiga oid nisbiy bayonotlar berishni xohlaydilar. Bunday vaziyatda, oldindan belgilangan mezonlar asosida (qo'shimcha) baholash amalga oshiriladi. Baholashning bu turi kriterial baholash deb yuritiladi. Mezonlar, masalan: qo'llanilgan so'z boyligining kengligi yoki gaplarning vaziyatga mosligini nazarda tutadi. Ushbu baholash turi mutlaqdir, ya'ni u guruh faoliyatiga bog'liq emas, aksincha mazmun bevosita axamiyatga ega. Ushbu vaziyatda baholashning shaffofligini ham e'tiborga olish zarur. Chunki, ko'plab til o'rganuvchilar orasida baholash motivatsion ta'sirga ega. Agar barcha til o'rganuvchilar bir xil mezonlar bo'yicha o'lchanadigan bo'lsa, mezonlarga yo'naltirilgan baholash zaifroq til o'rganuvchilarda demotivatsiya ta'siriga ega bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatning oldini olish uchun o'qituvchi til o'rganuvchining o'tgan imtihonga nisbatan yaxshiroq ishlagan sohani ajratib ko'rsatishi va baholashda unga ortiqcha ball berishi mumkin. Bundan tashqari, ko'proq norasmiy baholash doirasida ichki farqlashni davom ettirish va turli ko'nikma darajasidagi til o'rganuvchilar uchun turli xildagi vazifalar va baholash standartlarini qo'llashi mumkin.

Faoliyatni baholash tanlov asosida amalga oshirilishi mumkin va u o'quv yili/bo'lim oxiridagi natijalarga yo'naltirilgan (summativ) yoki darsda doimiy va jarayonga yo'naltirilgan (formativ) integratsiyalangan bo'lishi mumkin. Odatda, imtihon shaklida baholashning summativ yoki formativ ekanligini darhol ko'rish mumkin emas. Bu test qanday maqsadda qo'llanilishiga bog'liq bo'ladi [4. 89].

Summativ (yakuniy) baholash maktab yoki boshqa bir ta'lim muassassasi ichidagi ichki yoki tashqi baholash sifatida, jamoatchilik oldida javobgarlik nuqtai nazaridan amalga oshirilishi mumkin. Ushbu baholashning tipik misollari-semestr yoki yil oxirida maktabda yoki ma'lum bir ta'lim bosqichi so'nggida belgilangan standartlarga qay darajada erishilganini tekshirish uchun o'tkaziladi. Shunday qilib, summativ baholash sifat nazoratiga qaratilgan va ko'pincha baholash, tayinlash (ma'lum bir kursga) yoki tanlash kabi vazifalarni o'z ichiga oladi.

Shunga ko'ra, ingliz tilidagi adabiyotlarda summativ baholash ba'zan o'rganishni baholash, ya'ni o'rganish muvafaqqiyatini baholash sifatida ham tavsiflanadi.

Joriy (Formativ) baholashda esa natijalar bevosita darsni keyingi rejalashtirishga asos bo'ladi. Ular darsni optimallashtirish, til o'rganuvchilarning malakasini oshirishga xizmat qiladi. Shuning uchun u o'rganishni baholash, ya'ni o'rganish xizmatidagi baholash sifatida tavsiflanadi. O'qitishda shakllantiruvchi baholashning markaziy vositasi bu kuzatishdir [1. 62].

Joriy (Formativ) baholash odatda mezonlarga yo'naltirilgan bo'lib, o'rganuvchilarni bir-biri bilan taqqoslashga yo'l qo'ymaydi. Bundan tashqari, o'quv maqsadlari va baholash mezonlari shaffof bo'lib, natija uchun o'qituvchi va o'rganuvchilar birdek mas'uldirlar. Yakuniy (Summativ) baholashda ko'pincha sinovdan o'tayotgan shaxs uchun keng qamrovli natijalar olib kelsa-da, joriy (formativ) baholashda esa odatda bunday emas.

Asosan, o'quv jarayonida amalga oshiriladigan har qanday diagnostik shakl o'ziga xos joriy baholashdir. Masalan, til o'rganuvchilar biror topshiriq ustida ishlayotganda, o'tmish haqida yetarlicha gapira olmasligi kuzatilsa va bu ma'lumotlardan o'rganuvchilarga fikr bildirish yoki keying darslarimizni rejalashtirish uchun foydalansak, bu allaqachon joriy baholashning yaqqol namunasidir. Standartlashtirilgan baholashdan farqli o'laroq, joriy baholash ko'pincha oldindan rejalashtirilmaydi va ko'p holatda o'qituvchi va o'rganuvchilar o'rtasidagi dialogik va hamkorlikdagi o'zaro ta'sir sifatida namoyon bo'ladi. Joriy baholashda o'rganuvchilar o'zlarining kuchli va zaif tomonlari haqida fikr-mulohaza yurita olishlari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni tasvirlashlari kerak. Iloji bo'lsa, fikr- mulohaza baho bilan bog'lanmasligi muhim, aksincha motivatsiyani oshirishga xizmat qilishi lozim.

Agar biz bir nechta joriy testlarni o'tkazsak, o'rganuvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirish dinamikasi haqida to'liqroq tasavvurga ega bo'lamiz. Hozirgi vaqtda o'rganuvchilarning kompetensiyalari chiziqli emas, balki dinamik ravishda rivojlanadi va natijada o'rganuvchilar tili ham dinamik tizimdir, deb taxmin qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Grotjahn, Rüdiger/Kleppin, Karin: Prüfen, Testen, Evaluieren. DLL. Band 7. München: Klett- Langenscheidt-2015
2. COOMBE, Christine u.a. (Hrsg) (2012): The Cambridge guide to second language assessment. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Bolton, Sibylle u.a. (2008): Mündliche Produktion und Interaktion Deutsch. München: Langenscheidt
4. KUNNAN, Antony J. (Hrsg.). (2014). The Companion to the language assessment. Chichester: Wiley-Blackwell (4 Bände)